

CTNOSTI MOUDROST A PROZÍRAVOST, KRÁLOVSKÁ RADA A ÚŘADY V KNÍŽECÍCH ZRCADLECH DOBY VÁCLAVA IV.

JAN VOJTÍŠEK

Úvod

Středověká politická literatura a zejména žánr knížecích zrcadel vychází z konceptu ideálního vládce.¹ Dokonalý panovník je v něm popisován především prostřednictvím důležitých vlastností, které musí mít. Jsou jimi přirozeně v první řadě křesťanské ctnosti, neboť základem ideálního středověkého vladaře byla jeho mravní bezúhonnost v souladu s křesťanskou naukou.² Protože základními ctnostmi pro dobrou vládu akcentovanými v knížecích zrcadlech byly moudrost či prozíravost, budou v předložené studii analyzovány právě tyto dvě ctnosti a jejich postavení v knížecích zrcadlech pocházejících z Českého království doby vlády Václava IV.³

-
- 1 Tato studie vznikla na základě institucionální podpory dlouhodobého rozvoje Národní knihovny ČR jako výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury ČR.
 - 2 Ke knížecím zrcadlům pozdního středověku především Berges, Wilhelm: *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*. Stuttgart 1938; Krynen, Jacques: *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Âge (1380–1440). Étude de la littérature politique du temps*. Paris 1981; Genet, Jean-Philippe: *La genèse de l'État moderne. Culture et société politique en Angleterre*. Paris 2003; Graßnick, Ulrike: *Ratgeber des Königs. Fürstenspiegel und Herrscherideal im spätmittelalterlichen England*. Köln – Weimar – Wien 2004; Blanchard, Joël – Mühlethaler, Jean-Claude: *Écriture et pouvoir à l'aube des temps modernes*. Paris 2002, s. 7–32; Born, Lester Kruger: *The Perfect Prince. A Study in 13th and 14th Century Ideals*. *Speculum* 3, 1928, s. 470–504; Nederman, Cary J.: *The Mirror Crack'd. The Speculum principum as Political and Social Criticism in the Late Middle Ages*. *The European Legacy* 3, 1998, s. 18–38. K panovnickým ctnostem *Princely Virtues in the Middle Ages, 1200–1500*. Ed. Bejczy, István P. – Nederman, Cary J. Turnhout 2007.
 - 3 K ideálu „moudrého krále“ Boudet, Jean-Patrice: *Le modèle du roi sage aux XIIIe et*

Panovník však nemohl své zemi vládnout zcela sám. Potřeboval dobré rádce a také další královské úředníky, se kterými by konzultoval svá rozhodnutí a kteří by vykonávali jeho rozkazy a vůli. Knížecí zrcadla pozdního středověku se tak nezaměřovala pouze na vládce, ale také na vládní aparát a instituce.⁴ Druhým bodem studie tedy bude rozbor problematiky královských rádců a úředníků, jejich postavení v knížecích zrcadlech i jejich vztah ke zmíněným ctnostem.

Pokud jde o prameny, máme k dispozici čtyři knížecí zrcadla sepsaná v Českém království za vlády Václava IV.⁵ Prvním z nich je anonymní knížecí zrcadlo připisované Karlu IV. sestávající z fiktivní korespondence mladého Václava IV. a jeho otce. Nepříliš rozsáhlý latinský text datovaný do roku 1377 je z hlavní části inspirován *De avaritia vitanda* Francesca Petrarce a *De clementia* od Lucia Annaea Seneky.⁶ Druhé knížecí zrcadlo zvané *De quatuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum* složil v Praze roku 1387

XIVe siècles. Salomon, Alphonse X et Charles V. *Revue historique* 647, 2008, s. 545–566; Vojtíšek, Jan – Žůrek, Václav: Entre idéal et polémique. La littérature politique dans la Bohême des Luxemburg. In: *Histoires de Bohême. Nouveaux regards sur les sources XIVe–XVe siècles (= Médiévales 67)*. Ed. Nejedlý, Martin – Svátek, Jaroslav – Nicoud, Marilyn. Paris 2014, s. 15–20; Le Ninan, Claire: Le sage roi et la clergesse. L'écriture du politique dans l'oeuvre de Christine de Pizan (= *Études christiniennes* 12). Paris 2013.

- 4 To je zřetelné například v díle Philippe de Mézières, *Songe du viel pelerin*. Édition critique. Ed. Blanchard, Joël – Calvet, Antoine – Kahn, Didier. Genève 2015.
- 5 V minulých letech, ovšem metodologicky problematické (především v přístupu k definici žánru) studie Blechová, Lenka: *Výchova dítěte podle knížecích zrcadel: Jiljí Římský a Konrád z Megenberku*. In: Dvořáčková-Malá, Dana – Zelenka, Jan et al.: *Ženy a děti ve dvorské společnosti*. Praha 2015, s. 21–30, a Blechová, Lenka: *Knížecí zrcadla v českých zemích ve vrcholném a pozdním středověku*. *Mediaevalia Historica Bohemica* 19/1, 2016, s. 7–34. Panovníčský ideál byl pro české země studován především v historiografických a hagiografických pramenech Hošna, Jiří: *Kníže Václav v obrazu legend*. Praha 1986; Antonín, Robert: *Panovník ve světě českých legend a kronik 10.–13. století*. In: Wihoda, Martin – Reitinger, Lukáš et al. *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenského souvislosti a paralely*. Brno 2010, s. 484–549.
- 6 *Edice Ein Fürstenspiegel Karls IV.* Ed. Steinherz, Samuel. Prag 1925, a český překlad se studií Ludvíkovský, Jaroslav: *Anonymní zrcadlo knížecí připisované Karlu IV.* In: *Studie o rukopisech* 14, 1975, s. 125–148. Diskuze k prameni Novák, Jan Bedřich: *Steinherzovo „Zrcadlo knížecí“ Karla IV.* *Český časopis historický* 31/3, 1925, s. 566–577; Steinherz, Samuel: *Zum Fürstenspiegel Karls IV. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 64/3, 1926, s. 111–118.

Michal, vikář pražského kartuziánského kláštera, na žádost Ruprechta II., říšského palatina a rýnského falckraběte (1390–1396). Dílo je rozděleno do čtyř knih, z nichž každá pojednává, jak název napovídá, o jedné kardinální ctnosti. Toto knížecí zrcadlo lze charakterizovat především jeho moralistickým rozměrem orientovaným na mravní integritu panovníka a apriorním nezájmem o reflexi dobových politických jevů a vývoje správních institucí. Michal z Prahy v něm výrazně vychází ze *Summy theologiae* sv. Tomáše Akvinského.⁷ Třetím ze studovaných pramenů jsou *Kniežky o šašiech* od Tomáše Štítného ze Štítného, český překlad alegorického díla Jakuba de Cessolis *Liber de moribus hominum et officiis nobilium sive super ludum scaccorum*. Přestože jde o překlad latinského textu, český autor se značně odklonil od originálního znění. Vynechal některá místa z původního textu, a to zejména citace veršů nebo Bible. Změnil také pořadí určitých pasáží, kdy například kritiku komorníků vložil Tomáš Štítný do kapitoly pojednávající o figuře krále, ačkoliv v originálu je umístěna v komentáři k figurce věže. Přidal dokonce vlastní autorské pasáže, jako je kupříkladu charakteristika čtyř nejvýznamnějších úřadů Českého království. Text Tomáše Štítného lze tedy charakterizovat jako výraznou autorskou úpravu latinského pramene nebo dokonce jako „nové dílo“. Datace vzniku překladu není známa zcela přesně, ale lze ji určit dobou kolem roku 1390.⁸ Posledním pramenem využitým ve studii je

7 První kniha byla editována v The “De quatuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum” of Michael the Carthusian of Prague. The Critical Text and Study (= *Analecta Cartusiana* 6). Ed. Storey, William G. Salzburg 1972 (dále Michael of Prague, *De quatuor virtutibus* I), a druhá až čtvrtá kniha v Michael of Prague, *De quatuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum* (Book II–IV) (= *Analecta Cartusiana* 6/2). Ed. Witkowski, Raphael. Salzburg 2009. Studie k prameni Hermann, Erwin: *Der Fürstenspiegel des Michael von Prag*. *Historisches Jahrbuch* 91, 1971, s. 22–45; Iwańczak, Wojciech: *Der Kartäuser Michael aus Prag – ein Moralist des späten Mittelalters*. In: *Bücher, Bibliotheken und Schriftkultur der Kartäuser. Festgabe zum 65. Geburtstag von Edward Potkowski*. Ed. Lorenz, Sönke. Stuttgart 2002, s. 83–92; Hohlstein, Michael: *Clemens princeps: Clementia as a Princely Virtue in Michael of Prague’s De regimine principum*. In: *Princely Virtues in the Middle Ages, 1200–1500*. Ed. Bejczy, István P. – Nederman, Cary J. Turnhout 2007, s. 201–217.

8 Edice v Tomáš ze Štítného, *Knížky o hře šachové a jiné*. Ed. Šimek, František. Praha 1956, s. 349–405. Dosud nejkvalitnější biografie Tomáše Štítného Gebauer, Jan: *O životě a spisích Tomáše ze Štítného*. Praha 1923; k dalším informacím o autorovi a jeho díle například Bartoš, František Michálek: *K životopisu Štítného*. *Český časopis filologický* 3, 1944/5, s. 72–78, 116–119; Novotný, Jan M.: *Finančně politické názory Tomáše ze Štítného*. In:

Nová rada Smila Flašky z Pardubic. Tato česká alegorická báseň, představující formou zvířecího sněmu autorovy myšlenky o dobré vládě, úzce souvisí s opozicí panské jednoty proti králi Václavu IV. v 90. letech 14. století a patří ke kritické a politicky angažované větvi žánru knížecích zrcadel.⁹

Miscellanea historico-iuridica. Sborník prací o dějinách práva napsaných k oslavě šedesátin JUDra Jana Kaprasa, řádného profesora Karlovy university, jeho přáteli a žáky. Ed. Vaněček, Václav. Praha 1940, s. 225–235; Grollová, Jana: Sedm smrtelných hříchů v literárním díle Tomáše ze Štítného a Petra Chelčického. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Historie = Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis. Historica 15, 2008, s. 31–40; Rychterová, Pavlína: „Hör zu, König, der du meinen Rat verlangst!“ Das richtige Regiment in der alttschechischen Literatur der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. In: Thinking Politics in the Vernacular from Middle Ages to the Renaissance (= Revue philosophique et théologique de Fribourg/Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie 36). Ed. Briguglia, Gianluca – Ricklin, Thomas. Fribourg 2011, s. 129–149; Rychterová, Pavlína: Problém autority v národně jazykovém, nábožensky vzdělavatelném písemnictví pozdního středověku: Tomáš ze Štítného a Vidění svaté Brigity Švédské. In: Pokušení Jaroslava Kolára. Sborník k osmdesátinám. Ed. Hanzová, Barbora – Sichálek, Jakub – Lehečka, Boris. Praha 2009, s. 58–68; Vašek, Zdeněk: Výchova urozených dětí v Českých zemích pozdního středověku v díle čtyř dobových autorů. Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis 56/1, 2016, s. 47–63. Ke kontextu vernakulárních překladů díla Jakuba de Cessolis Mittelalterliche Schachzabelbücher zwischen Spielsymbolik und Wertevermittlung. Der Schachtraktat des Jacobus de Cessolis im Kontext seiner spätmittelalterlichen Rezeption. Ed. Plessow, Oliver – Honeemann, Volker – Temmen, Mareike. Münster 2007. Odmítnutí, ovšem nepřesvědčivé, Štítného autorství českého překladu Knížky o hře šachové Straka, Josef: Námitky proti přisuzování staročeských Knížek o šaších Tomáši ze Štítného. Z kralické tvrže 18, 1991–1992 [pub. 1993], s. 20–34, a Straka, Josef: Kniežky o šašiech nejsou prací Tomáše ze Štítného. Z kralické tvrže 19, 1993, s. 3–15.

- 9 Edice v Smil Flaška z Pardubic, *Nová rada*. Ed. Daňhelka, Jiří. Praha 1950. Nejdetailnější rozbor vzniku básně Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce *Nové rady*. Věstník Královské české společnosti nauk 1938, s. 3–100; dále Tentýž, *Alegorie Nové rady a Theriobulie*. Věstník Královské české společnosti nauk 1937, s. 1–53; Tentýž, *Die Ironie des Smil Flaška*. Slavische Rundschau 10, 1936, s. 68–79; Kraus, Arnošt: K Smilově „*Nové radě*“. Listy filologické 31, 1904, s. 199–212; Skutil, Jan: *Heraldické alegorie skladby Orel a král i Nové rady Smila Flašky z Pardubic a z Rychemburka*. In: Sborník příspěvků ze IV. Setkání genealogů a heraldiků. Ed. Müller, Karel, Ostrava 1992, s. 113–117; Nejedlý, Martin: *L'idéal du roi en Bohême à la fin du XIVe siècle. Remarques sur le Nouveau conseil de Smil Flaška de Pardubice*. In: *Penser le pouvoir au Moyen Âge. Études offertes à Françoise Autrand*. Ed. Boutet, Dominique – Verger, Jacques. Paris 2000, s. 247–260; Antonín, Robert: *Rada zvířat Smila Flašky z Pardubic v kontextu ideálu panovnické moci v českém myšlení druhé poloviny 14.*

Moudrost (*Sapientia*) a prozíravost (*Prudencia*)

Pro analýzu pojetí ctností moudrosti a prozíravosti v bohemikálních knížecích zrcadlech konce 14. století se jako nejhodnější jeví dílo Michala z Prahy, které již svou strukturou a primárním zaměřením propojuje politickou problematiku s ctnostmi. První kniha je prozíravosti přímo věnována. Definice prozíravosti, ale i moudrosti v Michalově spisu tak může tvořit intelektuální rámec i pro rozbor ostatních knížecích zrcadel.

Nejprve je třeba obrátit pozornost na problematiku vztahu moudrosti (*sapientia*) a prozíravosti (*prudencia*). Michal z Prahy na začátku svého výkladu uvádí, že oba termíny jsou v Písmu svatém používány jako synonyma.¹⁰ Okamžitě však tuto sémantickou jednotu odmítá a je to právě sv. Tomáš Akvinský, na kterého se odvolává, když vysvětluje rozdíl mezi oběma ctnostmi. Přijímá výklad „andělského doktora“, když cituje pasáž z jeho Summy teologické definující moudrost jako odraz transcendentálních, nebeských otázek a prozíravost jako reflexi světských záležitostí.¹¹ Toto rozlišení ctností a jejich vzájemné hierarchické postavení zdůrazňuje Michal také biblickou citací, v níž je nabádáno k získání moudrosti, protože je vzácnější než zlato, kdežto nabytí prozíravosti je charakterizováno pouze jako cennější než stříbro.¹² Pražský kartuzián řadí moudrost mezi čtyři božské ctnosti, kterými Bůh vládne světu. Tři další jsou shovívavost (*clemencia*), spravedlnost (*iusticia*) a mravní síla (*potencia*). K charakterizaci ctností si Michal z Prahy vypůjčuje definici od Boethia, který vymezuje moudrost jako uspořádání všeho v míře, počtu a váze.¹³ Schéma čtyř božských ctností převzal kartuzián Michal z *Breviloquia* svatého Bonavetury, který nahradil dobrotu (*bonitas*) svatého Augustina spravedlností, a tím strukturu ještě více přiblížil systému kardinálních ctností.¹⁴ Ve stejném rámci tedy Michal z Prahy odhaluje kardinální

století. *Historické štúdie* 48, 2014, s. 9–22; Rychterová, Pavlína: „Hör zu, König, der du meinen Rat verlangst!“, s. 129–149; Vojtíšek, Jan – Žůrek, Václav: *Entre idéal et polémique*, s. 20–29.

10 Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 3, s. 128.

11 Tamtéž, kap. 3, s. 128–129.

12 Tamtéž, kap. 3, s. 130.

13 Tamtéž, kap. 1, s. 125.

14 Bejczy, István: *The Cardinal Virtues in the Middle Ages. A Study in Moral Thought from the Fourth to the Fourteenth Century*. Leiden – Boston 2011, s. 215, 278–279.

ctnosti, které podle něj odrážejí v tomto světě obraz božských ctností. Prozíravost je tak pro kartuziánského autora praktickým využitím moudrosti.¹⁵

Michal z Prahy věnuje nejprve poměrně rozsáhlou pasáž moudrosti, která tvoří podmínku sine qua non panovníkovy prozíravosti, jež mu umožňuje vládnout jeho zemi pro obecné dobro.¹⁶ Autor tak vládci vysvětluje, jak může dosáhnout moudrosti. Protože jedním za hlavních motivů jeho díla je exhortace osobní zbožnosti vládce, zdůrazňuje mnich primárně a obsírně nutnost panovníkovy bázně před Bohem a pokory (*humilitas*), které jsou obecně dvěma nezbytnými podmínkami pro dosažení moudrosti. Je to tudíž pýcha, před kterou kartuziánský mnich vládce hlavně varuje.¹⁷ Michal z Prahy zde navazuje na pojetí svatého Augustina, které církevní otec vyložil ve svém *De sermone Domini in monte*. Svatý Augustin přirovnává bázeň vůči Bohu a pokoru k prvnímu stupni žebříku, který vede k sedmému a nejvyššímu Božímu daru a stupni, tedy k moudrosti.¹⁸

Poté, co vysvětlil podmínky, za jakých lze dosáhnout moudrosti, přechází Michal z Prahy ke způsobům, jakými by měl při dosažení ctnosti panovník postupovat. Protože moudrost pochází od Boha, která je v Ném obsažena, získání moudrosti se děje prostřednictvím modlitby k Bohu, který ji poskytuje. Michal dokonce cituje konkrétní modlitbu určenou pro tuto situaci, jež je převzata z Bible, konkrétně z Knihy moudrosti.¹⁹ Pozorujeme zde tedy přímý vztah a kontakt mezi vládcem a Bohem.

Ostatní dva způsoby dosažení moudrosti jsou již nepřímé. Druhý způsob je zajímavý z hlediska rozlišení ctností moudrosti a prozíravosti. Podle Michala z Prahy získává panovník moudrost také konzultací s moudrými muži. Toto kartuzián opět dokládá odkazy na biblická přísloví.²⁰ Michal nabádá panovníka, aby vyhledával radu, a zdůrazňuje, že i Bůh přijímal rady lidí, takže vládce by měl následovat jeho příkladu a přijímat rady od svých poddaných.

15 Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 10, s. 159.

16 Tamtéž, kap. 2, s. 126.

17 Tamtéž, kap. 4, s. 132.

18 Tamtéž, s. 64.

19 Tamtéž, kap. 6, s. 147.

20 Cituje Knihu přísloví (Přísloví 13:10 a 11:14), viz Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 7, s. 149.

Potom naznačuje, že tak Bůh učinil výslovně proto, aby ukázal dobrý příklad pozemským knížatům.²¹ Autor tak zařazuje problematiku panovnickovy rady a rádců do pasáže o moudrosti a ne prozíravosti, jak by se dalo očekávat vzhledem k ukotvení prozíravosti jako pozemské ctnosti. Michal si je toho vědom, jak je vidno z jeho používání obou pojmů *sapientia* a *prudencia* v pasáži, které jsou minimálně jednou užity dokonce synonymicky.²² Důvodem tohoto vložení problematiky dobré rady do výkladu o moudrosti se jeví být to, že ačkoliv věnuje většinu pasáže otázce výběru dobrých rádců, autor rozlišuje ve skutečnosti dvě úrovně poradenství. První z nich je konzultace s Bohem prostřednictvím kněží, když se panovník radí v otázkách týkajících se Božího zákona a náboženských příkázání. Tato úroveň, rozhodně důležitější, protože se týká spásy duše,²³ jasně spadá do sféry ctnosti moudrosti, neboť se jedná o transcendentální otázky. Zacházení se světskými radami a rádci, byť zaujímá větší prostor textu, bylo pouhým doplňkem tématu, aby byla celá problematika naslouchání rad uzavřena v jednom místě díla.

Třetí možností, jak může vládce získat moudrost, je dle Michala z Prahy četba a studium Písma svatého tak, jak bylo „nadiktováno“ Bohem a jak obsahuje Jeho moudrost.²⁴ Lze poznamenat, že tento aspekt knížecí moudrosti náleží k širší problematice reprezentace vládce ve středověku jako moudrého panovníka, jehož kvalita je založena právě na jeho erudici.²⁵

Nyní však nastal čas „navrátit se na zem“ k prozíravosti, která je „vlastní ctností vládce“, jak ji Michal z Prahy zcela podle Aristotela charakterizuje.²⁶ Kartuziánský autor se nadto odvolává i na sv. Bernarda z Clairvaux s cílem podtrhnout zásadní postavení prozíravosti mezi mravními ctnostmi.²⁷ Michal z Prahy tak vysvětluje, že prozíravost vede všechny ostatní

21 Tamtéž, kap. 7, s. 149–150.

22 Tamtéž, kap. 8, s. 156.

23 Autor zdůrazňuje dvakrát biblické přísloví (Přísloví 11:14), které praví, že spása spočívá v množství dobrých rad, Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 8, s. 153, 155.

24 Tamtéž, kap. 8, s. 153, 156.

25 Boudet, Jean-Patrice: *Le modèle du roi sage*, s. 545–566; Vojtíšek, Jan – Žůrek, Václav: *Entre idéal et polémique*, s. 15–20.

26 Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 3, s. 128.

27 Michal cituje charakteristiku z pera sv. Bernarda z Clairvaux v jeho díle *Sermones in Cantica canticorum*, kde je prozíravost připodobněna k „vozataji ctností“ (*auriga virtutum*), viz Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 3, s. 129.

ctnosti v každé části „morální filozofie“, tedy v etice, ekonomii a politice. Při definici prozíravosti je možné u Michala z Prahy sledovat stejný přístup jako u Aegidia Romana v jeho stěžejním knížecím zrcadlu *De regimine principum*.²⁸ Michalovo základní rozdělení prozíravosti je jako v Aegidiově případě tripartitní, ovšem je konstruováno odlišně. Kartuzián rozlišuje tři formy ctnosti: prozíravost v myšlení (*prudencia cordis*), prozíravost v mluvě (*prudencia oris*) a prozíravost v činech (*prudencia operis*).²⁹ I když Michal tvrdí, že se toto rozlišení běžně používá, ve středověké teologii je vázáno na hříchy, a ne na zmíněnou ctnost. Kartuziánský autor tedy zřejmě přizpůsobil Augustinův koncept hříchů svému konceptu ctnosti.³⁰

Prozíravost v myšlení (*prudencia cordis*) Michal z Prahy vnímá především jako panovnickovu rozvahu v soudním dvoře. Své tvrzení dokládá příkladem krále Šalamouna a úctou k němu díky jeho spravedlivým rozsudkům.³¹ Autor poté přidává i druhou a širší oblast prozíravosti v myšlení. Ta spočívá v promýšlení přítomnosti, předvídání budoucnosti a paměti minulosti.³² Michal z Prahy tak spojuje prozíravost v myšlení s definicí prozíravosti od Marka Tullia Cicerona, kterou rovněž kartuzián cituje ve svém díle a jež rozlišuje tři části ctnosti: inteligenci (*inteligencia*), předvídavost (*providencia*) a paměť (*memoria*).³³ Kartuzián zakončuje svou argumentaci jedním ze vzácných mimobiblických příkladů ve svém díle, když chválí Karla Velikého za to, že prý měl vždy u postele pergamen a brk pro případ, že by si chtěl do budoucna poznamenat užitečný nápad.³⁴ K prozíravosti v myšlení lze zařa-

28 Aegidius Romanus, *Über die Fürstenherrschaft* (ca. 1277–1279). Nach der Handschrift Rom, Biblioteca Apostolica Vaticana, cod. borgh. 360 und unter Benutzung der Drucke Rom 1556 und Rom 1607. Ed. Hartmann, Volker. Heidelberg 2019, s. 122–128.

29 Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 10, s. 159.

30 Tamtéž, s. 67–68.

31 Tamtéž, kap. 10, s. 159–160.

32 Michal přičítá definici Senekovi, ačkoliv cituje text *Formula vitae honestae seu De quatuor virtutibus*, který byl ve skutečnosti sepsán sv. Martinem z Bragy a pouze mylně byl připsán antickému filozofovi, viz Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 10, s. 160–161.

33 Byl to Ciceronův spis *De inventione*, viz Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 3, s. 129.

34 Autor si vypůjčil tento příběh ze známé světové kroniky Martina Opavského *Chronicon Pontificum et Imperatorum*, viz Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*,

dit i prozíravost spočívající v poradenství v pozemských záležitostech. I když není zahrnuta do Michalova výkladu o třech formách prozíravosti a je obsažena v kapitole o moudrosti, tato prozíravost je založena na vnitřní reflexi, takže jednoznačně patří do prozíravosti v myšlení.³⁵

Druhá forma ctnosti, prozíravost v mluvě (*prudencia oris*), ve skutečnosti znamená řečnické umění vládce, které bylo často zdůrazňováno jako důležitá kvalita panovníka v knížecích zrcadlech.³⁶ Michal z Prahy zde přejímá antické schéma šesti rétorických oblastí, jež musí ovládat dobrý řečník (kdo, co a ke komu mluví a proč, jak a kdy).³⁷

Třetí forma ctnosti, prozíravost v činech (*prudencia operis*), spočívá ve vládcově jednání při správě jeho země a lidu. Je tedy aktivním vyjádřením ctnosti. Michal z Prahy charakterizuje tři cíle knížecího jednání vedeného prozíravostí: mír (*pax*), prosperitu (*decor*) a bezpečnost země.³⁸ Otázkou míru se kartuzián nezabývá pouze ve vztahu k vnější válce a diplomacii, jíž by měl panovník využít, aby válce zabránil,³⁹ ale také ve vztahu k vnitřním konfliktům. Těm je třeba se podle Michala vyhnout nebo je řešit dobrým panovníkovým zákonodárstvím.⁴⁰ Prosperita království spočívá dle kartuziánského autora ve dvou hlavních aspektech. Vládce musí lákat schopné lidi, aby přišli a usadili se v jeho zemi, a musí poskytovat svým poddaným vše potřebné podle jejich společenského postavení. Toto postavení poddaných zajišťuje panovník prostřednictvím ctnosti štědrosti (*largitas*), která zde hraje roli pomocné ctnosti k prozíravosti.⁴¹ Bezpečnost země je Michalem z Prahy vnímána v užším slova smyslu jako potravinové zabezpečení lidu vládcem v případě neúrodných let či jiných potřeb potravinových

kap. 10, s. 161.

35 Viz níže.

36 Výřečnost neboli řečnické schopnosti se objevují jako velice důležitá kvalita vládce ve většině pozdně středověkých knížecích zrcadel, například Christine de Pizan, *Le Livre du corps de policie* (= *Études christiniennes* 1). Ed. Kennedy, Angus J. Paris 1998, s. 43–45.

37 Michael of Prague, *De quatuor virtutibus* I, kap. 11, s. 162–166.

38 Tamtéž, kap. 12, s. 167.

39 Tamtéž, kap. 12, s. 167–171.

40 Tamtéž, kap. 13, s. 172–176.

41 Tamtéž, kap. 14–15, s. 177–183.

dávek.⁴² Základními pilíři panovníkova správného jednání při správě jeho země v souhladu s prozíravostí v činech tedy jsou podle kartuziánského autora dobrá diplomacie, zákonodárství a ekonomická zdatnost vládců.

Michal z Prahy tak chápal prozíravost jako nejdůležitější z kardinálních ctností pro vládců, neboť spočívá v praktickém uplatňování moudrosti dané Bohem, díky níž může panovník vládnout pro obecné dobro, a to jmenovitě ve třech oblastech: rozhodování (jež se projevuje spravedlivým soudnictvím a využitím dobré rady), řečnických schopnostech a aktivní vládě (jež je tvořena diplomacií, zákonodárstvím a hospodářskou politikou).

Druhé latinské knížecí zrcadlo, anonymní spis připisovaný Karlu IV., ve svém omezeném rozsahu vůbec netematizuje ctnosti moudrost ani prozíravost. Text inspirovaný Petrarcou a Senekou pojednává především o neřesti lakomství (*avaricia*) a o ctnosti shovívavosti (*clemencia*), která je v díle úzce propojena se spravedlností. V dílku se však nacházejí mimovolné zmínky, které umožňují poznat alespoň v základních rysech pojetí moudrosti a prozíravosti anonymního autora. Tento autor stejně jako Michal z Prahy použil ve svém spisu biblický citát přirovnávající moudrost ke zlatu a prozíravost ke stříbru. V anonymním knížecím zrcadle je však tento citát pouze součástí širší citace Petrarcova díla a slouží k ukázání hodnoty drahých kovů, a ne k porovnání ctností.⁴³ Dále už je to jen moudrost, která je zmíněna v textu tohoto knížecího zrcadla. Moudrost je zde vnímána jako božský atribut, jako božská moudrost, kterou stvořil ještě před časem.⁴⁴ Moudrost tohoto světa je prezentována prostřednictvím biblických citátů a odkazů jako světlo božské moudrosti, které se vstřebává do srdcí lidí díky lásce a bázni vůči Bohu. Je to Boží dar těm, kdo Ho milují a dodržují božská přikázání. Tento dar je tak přivede do království nebeského.⁴⁵ Autor knížecího zrcadla zdůrazňuje, že tato moudrost a láska k ní je ještě zásadnější pro ty, kdo vládnou tomuto světu a lidem, protože na nich závisí životy a spása mnohých.⁴⁶ Dodává, že kromě lásky a bázně vůči Bohu existují ještě

42 Tamtéž, kap. 16, s. 184–186.

43 Francisci Petrarchae Opuscula historica et philologica quorum titulos seu summam sequens exhibit pagella, Bern: Jean Le Preux 1604, s. 237–238; Ein Fürstenspiegel Karls IV., s. 53.

44 Tamtéž, s. 63.

45 Tamtéž, s. 45–47.

46 Tamtéž, s. 45–47.

dva další způsoby poznání božské moudrosti, které jsou vlastní vládcům. Jsou jimi láska a dodržování spravedlnosti a napodobování životů lepších lidí, které panovníky vede k pokoře.⁴⁷ Ctnost moudrost je tedy v anonymním knížecím zrcadle Karla IV. vzhledem k jeho zaměření na jiné ctnosti a aspekty knížecí vlády pojednána pouze okrajově. Je vnímána v podstatě totožně jako v *De quatuor virtutibus* Michala z Prahy. Opět je jejím základem bázeň vůči Bohu, v tomto případě doprovázená vedle pokory i láskou k Všemohoucímu. Prozíravost je v tomto díle zcela vypuštěna.

Ze dvou zbývajících pramenů, které byly sepsány v českém jazyce, je problematika ctností tematicky zpracována pouze v *Knížkách o šaších* od Tomáše Štítného ze Štítného. *Nová rada* Smila Flašky z Pardubic se koncepty ctností vůbec nezabývá. Kromě charakteristiky zvířecích rad jako moudrých či pošetilých se v básni objevuje jen několik ojedinělých poznámek k oběma ctnostem. Na jejich základě je však možné konstatovat, že báseň vychází ze stejného základu biblických výroků a teologické argumentace jako předchozí díla. Smil Flaška opět zdůrazňuje, že počátkem moudrosti je bázeň vůči Bohu, takže moudrost je vnímána stejně jako ve všech ostatních textech jako božská ctnost spojená s nebeskou sférou.⁴⁸ Uplatnění moudrosti v pozemském světě, aniž by ji nazýval prozíravostí, zmiňuje autor ve třech případech. První se týká tématu královských rádců. Tři zvířecí rady, dvě dobré od Levharta a Volka a jedna špatná od Lišky, uvádějí, že pro moudrou vládu je nutné, aby se král radil se svými rádci, což samozřejmě není překvapením, protože vládnout s radou je jedním ze zásadních a vsudpřítomných postulátů v knížecích zrcadlech.⁴⁹ Typický je i druhý aspekt moudrosti zmíněný v *Nové radě*. Velbloud zdůrazňuje důležitost knížecího vzdělání a lásky k vědám či „múdrým slovům“.⁵⁰ Poslední situace, ve které moudrost v *Nové radě* figuruje, ukazuje vzájemné propojení jednotlivých ctností. Když Holub při představení soudcovské role panovníka varuje krále Lva před neřestí hněvu, tvrdí, že ta způsobí, „zeť z múdrého bude

47 Tamtéž, s. 47, 63.

48 Smil Flaška z Pardubic, *Nová rada*, v. 150–151, s. 21.

49 Tamtéž, v. 477–478, s. 30–31, v. 949–975, s. 45, v. 1382–1401, s. 58–59; Krynen, Jacques: *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Âge (1380–1440)*. Étude de la littérature politique du temps. Paris 1981, s. 144–154.

50 Smil Flaška z Pardubic, *Nová rada*, v. 1739–1747, s. 69.

blázen“.⁵¹ Moudrost je tedy podmíněna umírněností (*temperancia*), která klidní lidské emoce, nebo shovívavostí (*clemencia*), která slouží ke zmírnění přísné spravedlnosti. Moudrost se tak v díle Smila Flašky z Pardubic uplatňuje pouze v typických situacích, tedy v problematice panovníkovy rady a jeho vzdělání. Tematizace ctností a jejich dělení na moudrost a prozíravost nemá pro autora při výstavbě textu žádnou relevanci.

Dílo Tomáše Štítného ze Štítného přináší znatelně více informací o autorově recepci a definici moudrosti a prozíravosti. Úvodní kapitoly *Knížek o šašiech*, které vyprávějí o vynálezu šachové hry, vysvětlují zásadní význam moudrosti pro vládce. Bez moudrosti se totiž panovník stane šilencem, který žije a vládne bez řádu a krutě, takže se promění v tyrana, jak to dokládá příklad císaře Nerona, který uzavírá tento výklad.⁵² Moudrost, podmíněná jako ve všech ostatních textech bázní vůči Bohu, se v *Knížkách o šašiech* znovu objevuje ve vazbě na dobré rady, které jsou vládci poskytovány prostřednictvím promluv mudrců, jako se děje v příběhu o vzniku šachové hry, nebo prostřednictvím četby dobrých knih náboženské a mravní výchovy, jak je zdůrazněno například v komentáři k šachové figurce královně.⁵³ Detailnější definici moudrosti však Tomáš Štítný nepodává. Naopak prozíravost jakožto jedna z kardinálních ctností v díle pojednána je. Autor ji uvádí na prvním místě ve výčtu ctností nutných k tomu, aby panovník dobře vládl.⁵⁴ Její význam pro vládu (stejně jako zbylých kardinálních ctností) vyjadřuje i to, že zmíněné ctnosti jsou v díle alegoricky připodobněny ke čtyřem drahokamům královské koruny. Kardinální ctnosti jsou také zahrnuty do alegorického obrazu šachovnice, přičemž každá je popsána jako jeden ze čtyř rohů šachové desky. Autor podtrhuje vzájemnou interakci těchto ctností, když právě prozíravost podmiňuje ostatními třemi, tedy umírněností, statečností a spravedlností.⁵⁵ Tomáš Štítný svou alegorii šachovnice a pohybu na ní rozvíjí na celou společnost, která je samozřejmě stejným způsobem vázána

51 Tamtéž, v. 1071–1077, s. 48–49.

52 Tomáš ze Štítného, *Knížky o hře šachové*, s. 351–358.

53 Objevuje se jak v úvodních kapitolách, tak explicitně v Tomáš ze Štítného, *Knížky o hře šachové*, s. 374.

54 První čtyři ctnosti jsou kardinální, tamtéž, s. 356.

55 Tamtéž, s. 359–360.

ctnostmi.⁵⁶ Samotnou charakteristiku ctností, v souladu s původním textem Jakuba de Cessolis, rozvádí Tomáš Štítný v popisu šachového krále. Představuje prozíravost jako ctnost spočívající v neustálém hledání Boží milosti, které je dosahováno neustálým obdivem k Bohu, a to v myšlení, ve slovech a ve skutcích.⁵⁷ Distinkce na myšlení, slova a skutky sice připomíná klasifikaci prozíravosti od Michala z Prahy, nicméně není tomu tak, protože rozlišení v díle Tomáše Štítného se týká vztahu k Bohu, a nikoliv k prozíravosti. Podobnost je způsobena pouze inspirací stejnou augustinovskou doktrínou. Prozíravost v pojetí Tomáše Štítného se dále vyznačuje několika aktivními projevy. Nejvíce zdůrazňovaná je úcta k „sluhám Božím“, tedy k duchovním. Autor nezapomíná ani na politické hledisko ctnosti, které je shrnuté v charakteristice „cožť k královstvu slušie“. Tomáš Štítný vysvětluje, že panovník se musí postarat o to, aby bylo království saturováno všemi profesemi a aby hrady byly vybaveny bojovníky a proviantem.⁵⁸ Tyto aspekty orientované na ekonomiku a obranu země můžeme přirovnat k elementům prozíravosti v činech Michala z Prahy, tedy prosperitě a bezpečnosti. Lze tak konstatovat, že autor v *Kniežkách o šašiech* sleduje tomistické rozlišení moudrosti a prozíravosti. Moudrost chápe jako metafyzickou ctnost, která náleží Bohu, jenž ji zjevuje věřícím prostřednictvím vzdělání a dobrých rad moudrých mužů, a prozíravost vnímá jako pozemskou ctnost, která vede člověka k dobrému, mravnímu životu, v případě knížete k dobré vládě.

Královští rádci

Přejdeme-li k tématu rádců a panovnické rady, jsou v knížecích zrcadlech z hlediska této problematiky řešeny dvě základní otázky, které se navzájem doplňují. První z nich je, jaké jsou vlastnosti dobrého rádce, a druhá se ptá na to, kdo by měl být členem panovnické rady.

Jaké vlastnosti se tedy vyžadovaly od dobrého rádce? Michal z Prahy odpověděl na tuto otázku, když popisoval způsob dosažení moudrosti pomocí rady, jak bylo zmíněno výše. Uvádí, že dobří rádci musí mít tři zásadní vlastnosti. Jsou jimi ctnostný život, dlouholeté zkušenosti a pro-

56 Tamtéž, s. 400–405.

57 Tamtéž, s. 367–368.

58 Tamtéž, s. 368–369.

kázaná loajalita.⁵⁹ Dobré mravy rádce jsou podmínkou a zárukou dobrých rad z jeho strany. Dlouhá zkušenost znamená stáří rádců, protože dlouhý život a získané zkušenosti je činí moudřími. Tato charakteristika je v textu postavena do kontrastu s nezodpovědnou nebo ještě nemoudrou mládeží. Kartuzián Michal dokládá své tvrzení oblíbeným odkazem na Roboama, neúspěšného syna moudrého krále Šalamouna, který přijal radu od mladých mužů, což vedlo k rozdělení Izraele.⁶⁰ Důležitost prověřené loajaloty potvrzuje i biblický příklad, kdy byl Izrael znovu rozdělen, tentokrát kvůli nešťastné důvěře krále Abšaloma v nemoudrého nebo zločinného rádce.⁶¹ Naprosto totožné vlastnosti dobrého rádce jsou požadovány i v *Nové radě* Smila Flašky z Pardubic. Levhart také klade důraz na loajalitu a zkušenost v radě, a to v rozporu se špatným rádcem, který by „radil mladě“.⁶² Neznámý autor knížecího zrcadla Karla IV. bohužel téměř zcela opomíjí otázku výběru rádců a veškerého králova okolí s tvrzením, že tuto problematiku raději Karel IV. probere se synem v soukromí při příštím setkání. Přesto radí, aby si mladý dědic mezitím vybral do svého okolí muže podle jejich mravního chování a dobrých zvyků.⁶³ Tvůrce tohoto knížecího zrcadla tak opakuje stejný základní požadavek jako ostatní jmenovaní autoři.

Tomáš Štítný ze Štítného ve svém díle téma správného výběru rádců pojednává nepoměrně obsírněji. Podává mnohem konkrétnější a aktuálnější obraz královského rádce. Kromě výše uvedených kvalit dlouhověkosti a mravního života, které jsou vzájemně propojeny,⁶⁴ požaduje Tomáš Štítný také znalost práva, předpokládá schopnost číst, neboť tito muži by měli číst kroniky a právní texty, a vyžaduje schopnost udržet tajemství.⁶⁵ Únik informací z královské rady mohl být v Českém království na konci 14. století považován za problém, protože Štítný dvakrát zmiňuje nutnost udržet informace z jednání rady v tajnosti a Smil Flaška z Pardubic na to

59 Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 8, s. 153.

60 Tamtéž, kap. 8, s. 154–155.

61 Tamtéž, kap. 8, s. 155.

62 Smil Flaška z Pardubic, *Nová rada*, v. 448–450, s. 30.

63 *Ein Fürstenspiegel Karls IV.*, s. 65.

64 Tomáš ze Štítného, *Knížky o hře šachové*, s. 379–380.

65 Tamtéž, s. 380–381.

krále upozorňuje také v satirické radě Lišky.⁶⁶ Vzhledem k tomu, že Tomáš Štíttný chápe rádce jako totožné se soudci, jak bude vysvětleno níže, požaduje po rádcích i vlastnosti spojené s jejich soudcovskou rolí, tedy kromě zmíněné znalosti práva také pravomoc vykonat trest, střízlivost při soudním dvoře a vynášení stejných rozsudků pro chudé i bohaté.⁶⁷ Tomáš Štíttný tak vybočil z tradičních schémat svého textového předobrazu tím, že jej rozšířil o konkrétní popis vycházející z místní dobové reality Českého království konce 14. století. Ostatní díla spíše následují a opakují tradiční postuláty a loci communes běžné v politické literatuře pozdního středověku.⁶⁸ Téma výběru královských rádců z hlediska jejich obecných kvalit tedy nebylo pro autory zmíněných děl, kromě dílčím způsobem Tomáše Štíttného, sporným bodem ani důležitou otázkou. Tvořilo tak pouze neopominutelnou část výkladu v pasážích o panovníkových rádcích.

I v případě druhé otázky, kdo by měl zasedat v panovnícké radě, bude nejprve analyzováno dílo Michala z Prahy. Kartuziánský autor začíná problematiku rozdělením rádců, o kterém tvrdí, že vychází ze zvyků biblických králů, na poradce v náboženských otázkách a ve světských záležitostech. Prvními z nich jsou samozřejmě kněží, jejichž úloha je však omezena pouze na náboženské záležitosti, v nichž hrají roli prostředníků mezi panovníkem a Bohem.⁶⁹ Jsou proto vyloučeni z vládcovy světské rady. Královskou radu tak podle Michala z Prahy obsazují dvě skupiny laiků. Jsou jimi válečníci (*militēs*) a věrní služebníci (*ministri*).⁷⁰ Služebníky je možné ztotožnit s moudrymi a zkušenými staršími rádci, jelikož autor na jiném místě svého textu zmiňuje v protikladu válečníky (*militēs*) a moudré muže (*sapientes*), u nichž je zdůrazněna jejich vyšší hodnota nad vojáky.⁷¹ Lze tedy vyvodit, že světská panovnícká rada by dle Michala z Prahy měla být rozdělena podle věku na mladší rádce – bojovníky, kteří by vedli a vykonávali vojenskou stránku vlády, a na zkušené starší rádce,

66 Tamtéž, s. 374–375, 381; Smil Flaška z Pardubic, Nová rada, v. 1402–1412, s. 59.

67 Tomáš ze Štíttného, Knížky o hře šachové, s. 380–381.

68 Velice podobné požadavky byly na rádce kladeny v soudobých francouzských knížkách zrcadlech, Krynen, Jacques: *Idéal du prince et pouvoir royal*, s. 144–154.

69 Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 8, s. 152.

70 Tamtéž, kap. 8, s. 152.

71 Tamtéž, kap. 14, s. 178–179.

kteří by vedli správu a radili panovníkovi, což by připomínalo antickou římskou říši.

Tomáš Štítný se ve svém díle také zabýval otázkou laického či církevního stavu rádců. V *Knížkách o šaších* představuje rádce šachová figurka střelce, který je ovšem v tehdejší terminologii nazýván pop, tedy kněz. Tato terminologie činila autorovi problém, neboť označení šachové figurky nekoresponduje s jeho charakteristikou rádců a soudců, které chtěl Tomáš Štítný ztotožnit se světskými zemskými kmety. Tomáš Štítný si proto při výkladu pomohl latinou. Tvrdil, že tito kmetové se latinsky nazývali *presbyteri*, a okamžitě odmítl výklad tohoto slova jako kněží, protože mezi těmito ctihodnými starci byli v dávných dobách také laici.⁷² Tomáš Štítný pak dělí rádce stejně jako Michal z Prahy na poradce v náboženských otázkách, které jsou vyhrazeny kněžím, a na rádce v pozemských záležitostech, které jsou svěřeny světským rádcům. Královská rada se tak měla skládat podle Tomáše Štítného z laiků.⁷³ Štítného identifikace královských rádců se zemskými kmety vysvětluje dvojí postavení rádců a soudců, neboť kmeti zemští jsou samozřejmě přísedící zemského soudu.⁷⁴ Tomáš Štítný tedy chápe královskou radu jako instituci obsazenou českou nejvyšší šlechtou, která zasedala v zemském soudu.

Nutno podotknout, že kromě těchto šlechticů existuje podle Tomáše Štítného ještě jedna osoba, jíž autor připisuje poradní schopnost vůči králi, a tou osobou je královna. Štítný tedy nepochybně královniny schopnosti svému manželovi dávat dobré rady, a naopak dokonce nabádá všechny královské rádce a zemské úředníky, aby se pokoušeli s královnou udržovat dobré vztahy, protože ona mívá na krále značný vliv.⁷⁵

Michal z Prahy ve svém výkladu pojednává i o další důležité otázce fungování královské rady. Tou je její rozsah. Kartuzián si vzal za výcho-

72 Tomáš ze Štítného, *Knížky o hře šachové*, s. 379.

73 Tamtéž, s. 379.

74 K zemskému soudu v Českém království ve středověku Rauscher, Rudolf: *K otázce vzniku zemského soudu v Čechách*. Bratislava 1936; Jan, Libor: *Zrod zemského soudu v Čechách*. In: *Kultura prawna w Europie Środkowej*. Ed. Barciak, Antoni. Katowice 2006, s. 227–239; Novotný, Robert: *Úloha zemského soudu pro formování panského stavu*. In: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku (= Colloquia mediaevalia Pragensia 9)*. Ed. Nodl, Martin – Wihoda, Martin. Praha 2007, s. 241–250.

75 Tomáš ze Štítného, *Knížky o hře šachové*, s. 399.

disko biblický citát, který tvrdí, že spása je v množství rad,⁷⁶ a na jeho základě dokazuje, že nejlepší cestou je mít velkou radu. Nejvhodnější samozřejmě je následovat jednomyslnou radu, ale i když tomu tak vždy ve velké radě není, je dle Michala prospěšná, protože panovník vyslechne mnoho rad a může z nich lépe zvolit. Problém naopak nastává, když je rádce pouze jeden. V takovém případě se vládce musí rozhodnout, zda se bude jeho radou řídit, nebo ne.⁷⁷

Smil Flaška z Pardubic s teoretickým postulátem Michala z Prahy naprosto nesouhlasí. Básník slovy Levharta, prvního rádce v radě krále Lva, tvrdí, že královská rada by měla být malá a měla by být složená z urozených pánů pocházejících z české země, protože příliš mnoho rádců vede pouze ke vzájemným konfliktům uvnitř rady. Levhart také odmítá vstup cizinců a nešlechticů do královské rady na základě argumentu, že by to neodpovídalo postavení krále.⁷⁸ Tento postoj Smila Flašky z Pardubic samozřejmě vychází jak z dobové vnitřně politické situace a zapojení autora v ní, tak z jeho společenského postavení příslušníka českého panstva. Zcela koresponduje jak s požadavky panské jednoty, jejímž členem Smil Flaška byl,⁷⁹ tak s dlouhodobým postojem českých šlechtických elit vůči přístupu cizinců a nešlechticů do královské rady a dalších úřadů.⁸⁰ Lze dodat, že i Michal z Prahy odmítá přijetí „cizince“ (*extraneus*) do panovnícké rady, ovšem v jeho případě „cizinec“ není vnímán jako osoba ze zahraničí, ale jako neznámý člověk, jehož úmysly a charakter nejsou zatím

76 Prísloví 11:14.

77 Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 8, s. 153, 155–156.

78 Smil Flaška z Pardubic, *Nová rada*, v. 479–500, s. 31.

79 Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích I. Ed. Palacký, František. Praha 1840 (dále AČ I), B.1, č 5, s. 56–58. K politickému boji o obsazení královské rady za Václava IV. Bartoš, František Michálek, *Čechy v době Husově (1378–1415)* (= *České dějiny II/6*), Praha 1947, s. 458–474; Spěváček, Jiří: *Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986, s. 213–258, 319–365; Hlaváček, Ivan: *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě* (= *AUC Phil et Hist. Monographia 137*), Praha 1991; Novotný, Robert: *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.* In: *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*. Ed. Dvořáčková-Malá, Dana – Zelenka, Jan. Praha 2008, s. 215–229.

80 Spěváček, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346. K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou*. Praha 1994, s. 148–160.

poznány. V případě kartuziánského autora tedy jde o rozšíření postulátu o prověřené loajalitě rádců.⁸¹ Jako protipól Levhartovy řeči o královské radě působí v díle Smila Flašky z Pardubic proslov Lišky, který má také jako hlavní téma panovníkovu radu. Liška, která v alegorické básni vystupuje jako jeden z nejhorších rádců na zvířecím sněmu, kritizuje pány (*knížata a mocní páni*), kteří zasedají v radě, a varuje panovníka před jejich touhou po moci. Místo toho Liška nabádá Lva, aby vládl zcela bez rady a jen s pomocí menších zvířat neboli méně urozených nebo zcela neurozených, kterých je mnoho.⁸² Liška tedy i přes explicitní odmítnutí rady nabádá ve skutečnosti ke zřízení velké rady, v níž by hlavní postavení neměly šlechtické elity království. Zkaženost této rady je umocněna poznámkou, že je král Lev ještě mladý. U mladého krále je samozřejmě nutnost řídit se radou starších moudrých mužů vnímána jako ještě důležitější. Všechny zvířecí rady, které se v alegorické básni Smila Flašky z Pardubic dotýkají královské rady, tak vedou ke stejnému závěru. Exkluzivita panstva v královské radě je zdůrazněna mimo jiné i projevem Osla, který se i přes Lvovu výzvu zpěčuje králi radit, protože tvrdí, že rada byla tradičně obsazena pány a on ani jeho strýcové do ní nebyli přijati a zváni.⁸³ Tak dodává implicitně Smil Flaška jako podmínku vstupu do královské rady ještě dědičný status šlechty.

Královské úřady

O královských úřadech se v anonymním knížecím zrcadle připisovaném Karlu IV. ani v díle Michala z Prahy nepojednává. Ty se objevují pouze v česky psaných textech. Oba čeští autoři zdůrazňují, že král musí kontrolovat své úředníky, protože oni utvářejí obraz vládce v jeho zemi.⁸⁴ Smil Flaška z Pardubic je velmi kritický vůči královským úředníkům. Problematice se věnují jeho tři po sobě jdoucí zvířecí rady. Jak Jeřábova, tak Vlkova a Supova řeči vycházejí ze stejné neřesti, hrabivosti, která nutí královské úředníky zneužívat své pravomoci k zisku bohatství, což vede ke škodě

81 Michael of Prague, *De quatuor virtutibus I*, kap. 8, s. 155.

82 Smil Flaška z Pardubic, *Nová rada*, v. 1379–1412, s. 58–59.

83 Tamtéž, v. 995–1005, s. 46.

84 Tamtéž, v. 629–636, s. 35; Tomáš ze Štítného, *Knížky o hře šachové*, s. 386.

králových chudých poddaných.⁸⁵ Smil Flaška kritizuje praxi prodeje úřadů, která takovýmto nemorálním mužům umožňuje získat pozice. Akcentovány jsou zejména důležité úřady krajských poprávců. Autor nabádá k tomu, aby byly tyto regionální úřady předány schopným a zkušeným mužům se znalostmi, tedy implicitně opět pánům.⁸⁶ To koresponduje s požadavky panské jednoty v pohnutých letech bojů s Václavem IV.⁸⁷

Postoj Tomáše Štítného sice není tak kritický jako Smila Flašky z Pardubic, přesto zůstává Tomáš nedůvěřivý vůči královským úředníkům a při charakteristice královských úřadů zdůrazňuje negativní rysy spojené s jejich výkonem. V *Knížkách o šašiech* jsou královští úředníci reprezentováni šachovou figurkou věže. Tomáš Štítný postuluje dvě hlavní ctnosti, jež musejí mít dobří královští úředníci. Jsou jimi spravedlnost a shovívavost k poddaným, ale i k podřízeným úředníkům. Ty pak doplňuje zbožnost, o níž Tomáš tvrdí, že přes svou samozřejmost je při uvažování o úřadech a jejich obsazování často opomíjena, nebo dokonce zpochybňována.⁸⁸ Tomáš Štítný problematiku úřadů obšírně rozvíjí především v poslední knize svého díla, jež podává výklad o rozložení šachových figur na šachovnici. V této části díla vyjmenovává a charakterizuje čtyři nejvýznamnější úřady v tehdejší Království českém, k nimž autor ve výčtu přiřadil ještě královského podkomořího, ovšem jeho charakteristiku již nepodal.⁸⁹ Nejvyšší purkrabí pražský, nejvyšší komorník, nejvyšší sudí a nejvyšší písař jsou Štítným popsáni v úplné shodě se svým stavem a fungováním v daném období.⁹⁰ Zařazení královského podkomořího do seznamu nejdůležitějších úřadů království

85 Smil Flaška z Pardubic, Nová rada, v. 627–692, s. 35–37, v. 700–742, s. 37–38, v. 743–776, s. 39.

86 Tamtéž, v. 1251–1324, s. 54–56.

87 AČ I, B.1, č. 5, s. 56–58. Jmenování krajských poprávců patřilo mezi důležité body jednání mezi Václavem IV. a panskou jednotou, Marešová, Milena: Krajští poprávci v předhusitských Čechách. Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze II, 1989, s. 5–41.

88 Tomáš ze Štítného, Knížky o hře šachové, s. 386–388.

89 Tamtéž, s. 395.

90 Tamtéž, s. 396–397. Definice úkolů a postavení čtyř zmíněných úřadů perfektně koresponduje s jejich popisem v soudobé právní knize sepsané nejvyšším sudím Českého království Ondřejem z Dubé, viz Ondřeje z Dubé Práva zemská. Ed. Čáda, František. Praha 1930, s. 117–120.

ukazuje jeho tehdejší hospodářský, a tím pádem i politický význam, ovšem prestiže čtyř zmíněných úřadů samozřejmě podkomořský úřad nedosahoval a pro Štítného dílo nebyl jeho popis stěžejní. K odrazu politické společnosti v *Kniežkách o šašiech* lze ještě doplnit, že autor zaměňuje hierarchické postavení šachových figurek jezdců a věží, protože věže jsou ztotožněny s nejdůležitějšími úřady v království a jezdci reprezentující rytířstvo jsou uváděni jako pomocné síly těchto úředníků, kteří pocházejí z panského stavu.⁹¹

Závěr

Shrneme-li pojetí moudrosti a prozíravosti, jak se odráží v knížecích zrcadlech bohemikálního původu z doby vlády Václava IV., autoři všech děl vycházejí ze stejné a obecně používané křesťanské ideje zdůrazňující nutnost panovnickovy bázně vůči Bohu a pokory. Rozlišení ctností moudrosti a prozíravosti, které vychází z tomistické teologie, se objevuje pouze ve dvou dílech, v knížecím zrcadle Michala z Prahy a v *Kniežkách o šašiech* Tomáše Štítného ze Štítného. Různost přístupů jednotlivých autorů k představení nebo výkladu ctností, a to především v porovnání s jejich přístupem k pozemské otázce výběru panovnických rádců a úředníků, ukazuje narativní cíle těchto děl. Zatímco rozbor obsáhlého komentáře Michala z Prahy o moudrosti a prozíravosti, spíše obecné a neangažované pasáže o rádcích a úplná absence úředníků v jeho textu jen dokládají jeho obecně mravní pojetí knížecího zrcadla, u díla Tomáše Štítného lze sledovat jeho silný morální a náboženský apel vůči společnosti, protože rozvinul a propojil oba tematické okruhy, jak otázku ctností, tak praktickou rovinu královské rady a úřadů. Absence tematizace jak moudrosti a prozíravosti, tak problematiky panovnických úřadů a důraz na konkrétní vybrané ctnosti a neřesti v anonymním knížecím zrcadle Karla IV. ukazuje na jeho neexistující koncepční rámec, který by text sledoval, pokud by byl určen jako ucelené edukativní dílo pro vládců. Nezáměr Smila Flašky o teoretické definice ctností na jedné straně a pro žánr knížecích zrcadel zřetelný důraz na volbu nejen královských rádců, ale i dalších úředníků Království českého na straně druhé opět dokazují nepopíratelnou politickou angažovanost a aktuálnost básně.⁹²

91 Tomáš ze Štítného, *Knížky o hře šachové*, s. 395.

92 Srovnání se soudobými francouzskými knížecími zrcadly to ukazuje ještě evidentněji. Nejlepším příkladem je rozsáhlé dílo Philippa de Mézières, *Philippe de Mézières, Songe du viel pelerin*. Édition critique, passim.

Analýza problematiky výběru královských rádců a úředníků v dílech také přinesla několik zjištění. Potvrzuje, že mezi studovanými ctnostmi a úřadem královských rádců byla v pramenech definována jednoznačná vazba, která byla nejzřetelněji vyjádřena v knížecím zrcadle Michala z Prahy a která byla reflektována i v dalších dílech. U královských úředníků je však už situace jiná. Jejich nejdůležitější ctností, která od nich byla autory primárně požadována, je spravedlnost (*iusticia*), k níž se připojuje shovívavost (*clemencia*), neboť tito úředníci jsou především spojeni se soudními institucemi, a implicitně také střídmost nebo uměřenost (*temperancia*), když jsou úředníci častěji varováni před chamtivostí. Sledujeme tak rozdělení ctností podle úkolů královského aparátu, kdy rádcí musejí radit panovníkovi moudře a úředníci jako „výkonná“ složka vládního systému musejí jednat spravedlivě a umírněně, aby neutískovali lid a nepoškozovali tak panovníka a zemi.

Dalším zajímavým momentem, a tentokrát důležitým pro samotnou koncepci královské rady a její složení ve středověkém Českém království, je otázka světskosti rádců prezentovaná především v *De quatuor virtutibus a Kniežkách o šašiech*. Oba autoři tvrdí, že král by se měl radit s duchovními ve věcech náboženských a s laiky ve věcech pozemské vlády, takže by se mohlo zdát, že královská rada by se podle názoru českých autorů knížecích zrcadel měla skládat pouze z laiků, jak by se mohlo zdát i z básně Smila Flašky z Pardubic, který horuje pro omezení přístupu do královské rady pouze pro české pány. Nelze to však chápat jako pokus o vyloučení duchovních z královské rady nebo jako nějaké antiklerikální citění předhusitské doby v Čechách. Nejedná se totiž o specifickou českých pramenů. Absence duchovenstva se objevuje i v soudobých francouzských knížecích zrcadlech, jmenovitě v díle Christine de Pizan.⁹³ Tato absence duchovenstva je dána hlavními příjemci zmíněných literárních děl, kterými nebyl jen panovník, ale celá, a především laická politická společnost Českého království. Vzhledem k tomu, že prameny byly zaměřeny na pozemskou vládu v království, byla akcentována jeho světská složka, a proto duchovenstvo a jeho postavení v politickém systému české země ustupují do pozadí. Žádný z autorů ovšem výslovně nevylučuje duchovní z královské rady, autoři se pouze zaměřují na roli laických šlechtických rádců.

93 Vojtíšek, Jan: Pojetí (politické) společnosti v knížecích zrcadlech z pera Christine de Pizan. *Livre du corps de policie, Livre des faits et bonnes meurs du sage roy Charles V a Livre de la paix*. In: S knihou v ruce. Kolektivní monografie k životnímu jubileu PhDr. Veroniky Procházkové. Ed. Alena Císařová Smítková. Praha 2020, s. 26–41.

Die Tugenden Weisheit und Klugheit, der königliche Rat und Ämter in den Fürstenspiegeln der Zeit Wenzels IV.

Die ideale Herrschaft wurde in den Fürstenspiegeln des späten Mittelalters durch das Prisma von Eigenschaften und Tugenden beschrieben, die der Herrscher und sein Verwaltungsapparat besitzen sollten. Da die Weisheit (*sapientia*) bzw. die Klugheit (*prudencia*) zu den in dieser Literatur postulierten Grundtugenden gehörten, stehen diese beiden Tugenden und ihre Stellung in den Fürstenspiegeln aus dem Königreich Böhmen der Regierungszeit Wenzels IV. im Mittelpunkt dieser Studie. Des Weiteren werden die Problematik der königlichen Berater und Beamten, ihre Stellung in den Fürstenspiegeln und ihre Beziehung zu den genannten Tugenden analysiert. Den Quellenkorpus der Studie bilden vier Werke, und zwar zwei lateinischsprachige Fürstenspiegel, *De quatuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum* des Kartäusers Michal von Prag und der sogenannte anonyme Fürstenspiegel, der Karl IV. zugeschrieben wird, sowie zwei tschechischsprachige Werke *Nová rada* (Der neue Rat) von Smil Flaška von Pardubitz und *Kniežky o šašiech* (Die Bücher über das Schachspiel) von Tomáš Štítný ze Štítného. Analysen zur Stellung der Tugenden und zum Interesse der Autoren an der Problematik der Auswahl königlicher Berater und Beamter tragen auch dazu bei, die einzelnen Werke innerhalb der Gattung einzuordnen. Zum Beispiel bei Michal von Prag ist dessen moralische und theoretische Ausrichtung deutlich, im Gedicht *Nová rada* werden hingegen das politische Engagement und die aktuelle Relevanz bestätigt. Eine Untersuchung der Auswahl von Beratern und Beamten bestätigt eine eindeutige Betonung beider Tugenden bei den königlichen Beratern. Andere Beamte hingegen, deren Aufgaben eher mit Justizinstitutionen verbunden waren, werden hauptsächlich mit der Gerechtigkeit in Verbindung gebracht, zu der noch Milde (*clemencia*) und Mäßigung (*temperancia*) hinzukommen. Auf dieser Grundlage lässt sich die Verteilung der Tugenden in Bezug auf einzelne Bereiche des königlichen Apparats und ihre Aufgaben nachvollziehen. Ein weiterer bemerkenswerter Aspekt ist die Betonung von weltlichen Beratern und die Absenz von geistlichen Beratern in den Fürstenspiegeln des Spätmittelalters, diese sind jedoch darauf zurückzuführen, dass die Werke auf die irdische Herrschaft im Königreich fokussieren.

The Virtues Wisdom and Prudence, Royal Counsel and Offices in the Mirrors of Princes in the Times of Wenceslas IV

An ideal government was described in the mirrors of princes of the Late Middle Ages through prism of the qualities and virtues which the ruling persons should have as well as their administrative apparatus. As there were two virtues – wisdom (sapiencia) and prudence (prudencia) postulated as basic ones in this literature, they are therefore the subject of the study as well as their position in the mirror of princes originated in the Kingdom of Bohemia during the reign of Wenceslas IV. Another point of the study is devoted to the analysis of royal counsellors and officials, their position in the mirrors of princes and their relation to the above-mentioned virtues. The source corpus of the study comprises four works – two mirrors of princes written in Latin, De quatuor virtutibus cardinalibus pro erudition principum by Carthusian Michal of Prague, then the so-called anonymous mirror of princes inscribed to Charles IV and two works written in Czech language, New Advice (Nová rada) by Smil Flaška of Pardubice and Books about Jesters (Kniežky o šašiech) by Tomáš Štítný of Štítné. The analyses of virtues and their position and the interest of the authors in the question of choice of royal counsellors and officials help to rank the individual works within the genre. For example, the work by Michal of Prague shows his moral theoretical bias and in New Advice, political commitment and contemporary topicality of the poem are clearly revealed. Study of the way of choosing counsellors and officials confirms a blunt stress on both above-mentioned virtues at royal counsellors, while the other officials whose roles are characterized mainly by their relation to judicial institutions are connected primarily with justice, joined with benevolence (clemencia) and moderation (temperancia). Then we can follow a division of virtues according to the elements of the royal apparatus and their tasks. Another aspect worth of attention is the stress on spiritual counsellors and absence of religious counsellors in the mirrors of princes in the Late Middle Ages, which is given in works, focused on terrestrial reign in the kingdom.

Vyobrazení Tomáše Štítného v úvodní iniciále B v tzv. Klementinském štítnenském sborníku z roku 1376, NK Praha XVII A 6, fol. 4r.